

۳ - آرامگاه حافظ

پائین تر از دروازه قرآن دست چپ خیابان عربضی بنام خیابان خرابات جدا میشود که آرامگاه حافظ در اوایل آن قرار دارد - بنای اصلی آرامگاه حافظ از آثار کریمخان زند و مربوط بسال ۱۱۸۷ هجری (۱۷۷۳ مسیحی) بوده ایوانی دارای چهارستون سنگی در وسط قرار داشت که از دو جانب شمال و جنوب گشاده بود و در دو سمت آن دو اطاق بنا کرده بودند. قبر حافظ خارج از این بنا در وسط قبرستان پشت آن قرار داشت و در ادوار بعدی نرده آهنی در اطراف قبر گذارده بودند که صورت مناسبی نداشت.

از سال ۱۳۱۴ تا ۱۳۱۷ شمسی بارگاه حافظ بصورتیکه اکنون موجود است از طرف وزارت فرهنگ در آمد (ش ۱۰۰) سنگ حوضهای ابنیه کریمخانی که ضمن امتداد خیابان زند شیراز خراب گردید به محوطه آرامگاه منتقل و در حوضهای آنجا بکار گذارده شد و با حفظ چهارستون اصلی بنای قدیمی ۱۶ ستون بکپارچه سنگی نظیر آنها تهیه نمودند و ایوان بزرگ بیست ستونی کنونی را بطول ۵۶ متر با تزیینات نقاشی و گچبری و کاشیکاری تماماً بسبکهای قدیم و اصل شیراز ایجاد کردند و اشعاری از حافظ با کتیبه‌هایی که تاریخ بنا و نام اعلیحضرت فقید و وزیر فرهنگ وقت (جناب آقای علی اصغر حکمت) را در بردارد در محل‌های مناسب آن نگاشتند (ش ۱۰۱). بنای اصلی آرامگاه نیز بصورت سگویی باهشت ستون سنگی یکپارچه (ش ۱۰۲) و سقف مسن و تزیینات کاشیکاری و اشعار (ش ۱۰۳) در محل قبر میحاذی وسط ایوان بزرگ در باغ دوم ایجاد گردید و سنگ قبر قدیم در محل اصلی خود محفوظ ماند. شادروان سر لشکر علی ریاضی رئیس فرهنگ اسبق فارس مخصوصاً در ترتیب این بنای باشکوه نهایت سلیقه و مجاهدت را بخرج داد.

آرامگاه اهلی شیرازی که در سال ۹۴۲ هجری وفات یافته است و مزار مرحوم فرصت الدوله شیرازی که در ۱۳۳۹ قمری فوت نمود در دائین آرامگاه حافظ قرار دارد و بزرگان دیگر هم که ذکر نامشان در این کتاب مورد پیدا نمیکند در محوطه مزبور بخاک سپرده شده اند. آرامگاه خانوادگی قوام در ضلع غربی

محوطه آرامگاه حافظ باحیاط وتالار وسیع مزین، وتالار زیبائی که مقبره قاسم خان والی بوده در ۱۲۸۹ هجری ساخته شده است در شمال محوطه مزبور قرار دارد واز آن برای محل کتابخانه آرامگاه حافظ استفاده میکنند .

۴- چهل تن و هفت تن و تخت ضرابی

چهل تن

بمسافت کمی در شمال حافظیه محوطه مشجر با صفائی است که چهل سنگ مزار بیک اندازه در آن قرار دارد (ش-۱۰۴) و چند اطاق وحوض آبی هم در سمت شمال آن ساخته اند . محوطه مزبور در زمان کریمخان زند محصور و آباد شده سنگهای قبور رادر نیمه دوم قرن ۱۳ هجری بفرمان مرحوم فرهاد میرزا والی فارس بر قبور چهل زاهد و عارف که هویتشان مشخص نیست نهاده اند .

هفت تن

کمی بالاتر از باغ چهل تن محوطه محصور و مشجر دیگری بنام هفت تن با ایوان و بنای زیبائی وجود دارد (ش-۱۰۵) و از آثار خارج باغ معلوم میگردد در زمان قدیم ابنیه و متعلقاتی در مجاورت این محل وجود داشته که از میان رفته است . داخل باغ هفت سنگ قبر بیک شکل و قبور دیگری از عرفا وجود دارد و در سمت شمال بنائی از عهد کریمخان با ایوانی که دو ستون سنگی بیک پارچه و نقاشیها و تزیینات آن زمان رادر بردارد موجود است و اطاقها و طاقنماهایی در دو جانب ایوان محل آسایش و توقف بازدید کنندگان و مجاورین آنست (ش-۱۰۶) . باغ و عمارت هفت تن در تاریخ ۱۵ دیماه ۱۳۱۰ ذیل شماره ۷۴ در فهرست آثار تاریخی ایران ثبت رسیده است . آرامگاه شاه شجاع شهریار آل مظفر که ممدوح خواجه حافظ بوده بسال ۷۷۶ هجری وفات یافته است بیرون باغ هفت تن در جانب شمال غربی آن واقع گردیده سنگ مزاری که بفرمان کریمخان زند بر آن نهاده اند معرف آنست و انجمن آثار ملی دست بکار احداث بنای مناسبی در آنجامیباشد .

تخت ضرابی

بر بالای کوهسار پشت هفت تن عمارت کوچکی بنام تخت ضرابی مشتمل بر چند اطاق و ایوانی در جلو آنها موجود است که تا چند سال پیش بصورت متروک و ویران افتاده بود و شخص نیکوکاری آنرا مجدداً تعمیر و آباد کرد. لوح سنگی بر پایه غربی ایوان نصب است که میرساند شخصی بنام یحیی بن اسمعیل بن نیکروز ..... در شعبان سال ۶۶۹ هجری بنای اصلی این عمارت را جهت استراحت و سکونت دوستان مسلمان بنیاد نهاده است.

۵ - چاه مرتاض علی و گنبد عضد

بازدید کنندگانی که همت و فرصت کوه پیمائی داشته باشند میتوانند از تخت ضرابی سر بالائی کوه را ادامه دهند و بر فراز کوهستان بمحلی برسند که مشتمل بر محوطه و چند اطاق و آب انبار و صفت گود و تاریکی است که مردم شیراز عقیده فراوان بان دارند و این محل را عبادتگاه عارفی بنام مرتاض علی میشناسند و وضع آن میرساند در زمانهای قدیم هم جایگاه راز و نیاز بوده احتمالاً آتشکده‌ای در آنجا وجود داشته است.

بنای دیگری بر فراز کوه در جانب دروازه قرآن دیده میشود که از طرف دروازه مزبور زودتر میتواند بدان برسند و از چاه مرتاض علی هم بدانجا راهست این بنا مشتمل بر چهار طاقی میباشد که گنبد آن فرور بخته است و بنامهای مختلف گنبد عضد و گهواره دیو و گنبد دید خوانده میشود و بنا بر آنچه در کتب متعدد قدیمی مربوط با آثار فارس مذکور افتاده است از آثار عضدالدوله دیلمی میباشد و نام گنبد عضد نیز دلیلی بر همین قسمت محسوب میشود و دور نیست برای روشن کردن آتش و علامت دادن در ادوار بسیار قدیم در این محل جایگاهی ترتیب داده بودند و عضدالدوله دیلمی بنای گنبد را در آنجا ساخته باشد.

۶ - آرامگاه سعدی

خیابان گلستان (خرابات سابق) که از جلو آرامگاه حافظ میگذرد پس از طی

یکی دو کیلومتر بجانب شمال میپیچد و از مجاورت باغ معروف دلگشا گذشته به قریه سعدیه میرسد که آرامگاه سعدی در آنجا واقع است. بنای کنونی آرامگاه سعدی که اقتباساتی از کاخ چهلستون اصفهان و ابنیه قدیم دیگر توأم با معماری جدید در آن هویدا است (ش ۱۰۷) بفرمان اعلیحضرت همایون شاهنشاهی از طرف انجمن آثار ملی ساخته شد و در اردیبهشت ماه ۱۳۳۱ در پیشگاه ذات ملوکانه مراسم افتتاح آن انجام پذیرفت. ایوانی با ستونهای چهارضلعی بلند که درون آنها بتون مسلح و روکاری آنها سنگ است با تزئینات کاشیکاری در جلو بقعه واقع گشته گنبد کاشی فیروزه فام بر فراز بقعه جلوه مخصوصی دارد. درون بقعه هم بدنه های کاشیکاری مشتمل بر کتیبه های حاوی منتخباتی از گلستان و بوستان و لوحه ای که تاریخچه ساختمان را معلوم میسازد زینت بخش دیوارها است (ش ۱۰۸). بنای قبلی آرامگاه از دوران کریمخان زند و شامل دو اطاق بزرگ در دو طرف و ایوان و پلّه و طاقنما و غرفات کوچک در وسط بود و در یک اطاق مقبره سعدی و در اطاق دیگر قبر مرحوم شوریده فصیح الملك شاعر معروف شیرازی در قرن اخیر قرار داشت. تعمیرات و اصلاحاتی هم بوسیله مرحوم فتحعلیخان صاحب دیوان و مرحوم حبیب الله خان قوام الملك در آن انجام گرفته بود و طبعاً برای احداث بنای کنونی ساختمان قدیمی را منهدم ساختند. اینک قطعاتی هم از سنگ قبر بسیار قدیمی و کتیبه سنگی بنائی قدیمتر از دوران کریمخان که ضمن خاکبرداریها در محوطه آرامگاه کشف گردیده است درون آرامگاه سعدی محفوظ میباشد. محل قبر مرحوم شوریده نیز بوسیله ایوانی متصل به آرامگاه سعدی بوده مجموعاً بصورت بدیعی در آمده است (ش ۱۰۹) آب قنات مخصوص سعدی درون آب نمای موسوم به حوض ماهی در زیر زمین جریان دارد و بوسیله پلکانهایی بآن میرسند و ابنیه تابعه جهت توقف و استراحت بازدید کنندگان و سکونت سرایدار در جانب غربی محوطه ایجاد شده است.

بر بالای کوهستان نزدیک قریه سعدیه آثار قلعه قدیمی بنام فهندژ که دو چاه عمیق مربع در آنست و جو در اردو منسوب به دوران هخامنشی و ساسانی و اتابکان فارس

(سلغریان) میباشد.

۷- بقعه شاه میرعلی بن حمزه

درپائین خیابان دروازه قرآن بقعه‌ای بنام فوق وجود دارد که نمای غربی و مدخل آن در کنار خیابان بوده دارای درمنبت قدیمی بسیار زیبایی است و بوسیله دهلیزی وارد حیاط وسیعی میشوند. نوشته ثلث شیوا بر سنگ سرخ فام بخط ابراهیم سلطان فرزند شاه رخ تیموری مشتمل بر این جمله: قیل لایراهم علیه السلام بما اتحدك الله خلیلا فال ماتغدیت وما تعشیت الامع الضیف بالای دربرجانب صحن مرقوم است. ساختمان

بقعه مشتمل بر حرم وسیعی است که مرقد شاه میرعلی از نوادگان امام موسی کاظم (ع) در وسط آن درون ضریحی از چوب و خاتم و فولاد قرار دارد (ش ۱۱۰) و اطاقها و دهلیزها و طاقنماها و مسجدی در پشت حرم قسمتهای دیگر ساختمان را تشکیل میدهد. بنای اصلی بقعه در زمان عضدالدوله دیلمی ایجاد گشته بعداً بوسیله بزرگان زندیه و فرمانروایان قاجار تعمیر و مرمت یافته است. نمای اصلی آن بطرف جنوب رو ب صحن واقع است و دو مناره در دو طرف آن قرار دارد (ش ۱۱۱) گورستان وسیعی بنام جوان آباد در اطراف این بقعه وجود داشت که قسمت جنوبی آن در سال ۱۳۰۵ شمسی برای هنرستان فارس منظور و تدریجاً ساختمانهای ایجاد شد و قبر رحیمخان فرزند کریمخان زند که در سال ۱۱۹۱ هجری وفات یافته با قبر فرزند دیگری از کریمخان که بسال ۱۱۸۵ فوت نموده است در یکی از اطاقهای بنای اولیه هنرستان قرار دارد. قسمت شمالی گورستان مزبور را هم تبدیل باغ ملی شهر شیراز کرده‌اند.

۸- مجسمه سعدی

در انتهای خیابان دروازه قرآن در وسط میدان معروف به دروازه اصفهان مجسمه سعدی از سنگ سفید يك پارچه کار استاد ابوالحسن صدیقی بر فراز پایه سنگی نصب است (ش ۱۱۲) مجسمه مزبور در سال ۱۳۳۱ هنگام افتتاح آرامگاه

سعدی از طرف انجمن آثار ملی بشهر شیراز هدیه گردیده سنگ آنرا از معادن نزدیک قم فراهم آورده‌اند .

۹ - ارگ کریمخانی

بمسافت کمی از مجسمه سعدی در قسمتی از شهر شیراز که در دوران سلطنت کریمخان زند آباد گردیده است، ضمن آثار مختلف این شهر یار قلعه آجری با حصار بلند و برجهایی در چهار گوشه آن وجود دارد که منظر خارجی آن بوضع اصلی دوران وکیل محفوظ مانده است. بر بالای مدخل اصلی آن که روبجانب مشرق قرار دارد مجلس کاشیکاری بسیار زیبا مشتمل بر تصویر رستم و دیو نصب می‌باشد (ش ۱۱۳) کاشیکاریهای زیبای دیگری هم بر بالای جبهه داخلی سردر دیده میشود که تصاویر خدمتگذاران دوره زندبه را با لباس و دستار آن عهد در حالیکه ظروف میوه را بوضع شیوائی در دست دارند نشان میدهد. مرحوم شاهزاده عبدالحسین میرزا فرمانفرما در دوران حکومت خود تعمیرات خوبی از کاشیکاریهای منحصر مزبور بعمل آورده است. اطراف محوطه داخلی ارگ تالارها و اطاقها و ابنیه مختلف دستگاه سلطنتی دوران زندبه بحال اصلی باقی است و در دوران قاجار به بنای جدیدی جهت مقر والیان فارس در وسط محوطه ساخته‌اند. اینک چندین سال است ارگ کریمخانی مقر شهر بانی فارس و درون آن زندان بوده قرار است زودتر این بنای تاریخی بوضع‌ی که شایسته آنست در آید .

۱۰ - موزه پارس

تزدیک ارگ کریمخانی در کنار خیابان زند باغی از دوران کریمخان زند بنام باغ نظر وجود دارد که بنای کلاه فرنگی درون آن واقعست (ش ۱۱۴). بنای مزبور بصورت کوشک ضلعی زیبایی ساخته شده تزیینات کاشیکاری در خارج و نقاشیها و مقرنسکاریهای داخل آن از هنر نمائیهای جالب عهد کریمخان زند محسوب میگردد (ش ۱۱۵) درون آن مشتمل بر محوطه مرکزی است که حوضی از مرمر در میان آن و چهار شاه نشین در چهار سو و چهار اطاق در چهار گوشه آن واقع میباشد و مقبره

کریمخان در شاه نشین شرقی آن قرار داشت که بوسیله آقامحمدخان قاجار نبش قبر گردید و استخوانهای شهریار زند را بطهران آوردند و در محل معروف بخلوت کریمخانی که بعدها گوشه از کاخ گلستان شد بخاک سپردند و بسال ۱۳۰۴ شمسی بفرمان اعلیحضرت فقید از محل مزبور خارج گشت و در اختیار دودمان زند قرار گرفت و در ملایر بخاک سپرده شد. در چهار سمت خارج بنای مزبور چهار حوض موجود بود که سه حوض آن بحال خود باقی است و حوض جانب شمالی با قسمتی از باغ ضمن اصلاحات شهر شیراز در مسیر امتداد خیابان زند قرار گرفت و بطوریکه در شرح آرامگاه حافظ توضیح داده شد سنگهای آنرا برای احداث حوضهای جدید حافظیه بکار بردند. در سال ۱۳۱۴ شمسی موزه پارس در عمارت کلاه فرنگی مستقر گردید. نسخه‌های خطی کلام الله خصوصاً سی جزو خط یحیی الجمالی الصوفی که در سالهای ۷۴۵-۶ هجری مرقوم رفته تاشی خاتون (مادر شاه ابواسحاق انجو) آنها را وقف شاه چراغ نموده است و مجموعه دیگری که مشتمل بر ۱۲ جلد از بانزده جلد که هر یک از آنها شامل دو جزو قرآن است و در سال ۷۷۷ نوشته شده تورانشاه وزیر شاه شجاع آنها را وقف شاه چراغ نموده است باقر آنها نفیس دیگر و ظروف سفالی ماقبل تاریخ و مفرغهای لرستان و ظروف ادوار اسلامی و مقداری نقاشیهای کار لطفعلیخان صورتگر استاد شیرازی و هنرمند قرن ۱۳ هجری و مجموعه قلمدان کار آقا صادق از استادان دوره زندیه و چند قبضه شمشیرهای قدیمی که شمشیری بنام کریمخان زند هم در میان آنها هست با آثار متنوع دیگر که اغلب از نقاط مختلف فارس جمع آوری نموده‌اند در موزه پارس بمعرض نمایش گذارده شده است (ش ۱۱۶). شادروان سر لشکر علی ریاضی رئیس وقت فرهنگ فارس در احیاء و تعمیر باغ و عمارت موزه پارس و ترتیب و تنظیم آن سعی و سلیقه فراوان بکار بست. قطعاتی از تخت جمشید و سنگاب قدیمی که از مسجد جامع شیراز انتقال داده‌اند و نقوش برجسته کاخ آئینه یا کاخ خورشید از ابنیه حسینعلی میرزا فرزند فتحعلیشاه را که در گوشه شمال غربی باغ نظر بود و ضمن امتداد خیابان زند منهدم گشت در محوطه باغ بمعرض نمایش گذارده‌اند. باغ و عمارت موزه پارس در تاریخ ۱۵ آذرماه ۱۳۱۴ ذیل شماره ۲۴۴ در فهرست آثار

ملی ایران ثبت رسیده است .

۱۱ - مسجد و کیل

در نزدیکی باغ و عمارت موزه پارس ابنیه عمومی شهر شیراز از آثار معروف کریمخان زند که شامل مسجد و بازار و حمام و آب انبار است قرار دارد . مسجد و کیل از مهمترین یادگارهای شهر یارزند بوده مشتمل بر صحن دلبازی است که سردر اصلی آن در جانب شمال و شبستان وسیع آن بر جانب جنوب قرار دارد . ایوانی در پشت سردر (ش ۱۱۷) و ایوان دیگری جلوشبستان واقع بوده حوض طویلی در وسط صحن و یک ردیف طاقهای بسیار متناسب در مشرق و مغرب صحن ساخته اند . شبستان جنوبی دارای ۴۸ ستون سنگی یکپارچه عالی (ش ۱۱۸) و منبر چهارده پله که آنهم سنگ مرمر یکپارچه است میباشد . تاریخ بنا سال ۱۱۸۷ هجری (۱۷۷۳ میلادی) بوده تصور مبرود تزئینات و کاشیکاری آن در عهد کریمخان زند پایان نیافته بوده است بدین جهت کتیبه های کاشی در ایوانها و قسمتهای مختلف مسجد بنام فتحعلیشاه و ناصرالدین شاه و حکمرانان و شخصیت های دیگر باز کر سال تاریخهای متعدد بچشم میخورد که حکایت از تعمیر و اتمام این بنای تاریخی زیبا و مهم مینماید . کتیبه محراب اصلی آن مورخ به ۱۰۴۴ میباشد و تصور میرود که همزمان با تعمیر کاشیکاری ایوان بزرگ جلو شبستان که در کتیبه آن ۱۲۴۴ ذکر گردیده است کاشیکاری محراب را هم تعمیر نموده در ذکر تاریخ عدد ۲ مربوط به رقم مآت را از قلم انداخته باشند . شبستانی هم در جانب مشرق مسجد وجود دارد که برای موقع زمستان بکار میرفته است . مسجد و کیل در تاریخ ۱۸ تیر ماه ۱۳۱۱ ذیل شماره ۱۸۲ در فهرست آثار ملی ایران ثبت رسیده است .

۱۲ - حمام و کیل

در جنب مسجد و کیل حمام و کیل قرار دارد که بر اثر تغییر وضع حمامهای عمومی تا حدی از صورت اصلی خارج شده است و خوشبختانه سرینه وسیع آنرا باشگاه ورزشی نموده اساس آنرا بدین ترتیب محفوظ داشته اند .

۱۳ - بازار و کیل

بازار طویل خوش طرحی که تصوّر میرود شهریار زند پس از ملاحظه بازار قدیمی لار (از آثار زمان شاه‌عبّاس کبیر) طرح آنرا در شیراز ریخته است از بهترین آثار مرحوم و کیل بشمار میرود و از نزدیکی دروازه اصفهان تا مدخل بازار های قسمت شهر قدیم شیراز امتداد دارد و مشتمل بر حجره‌هایی با سنگوی پهن در طرفین و ۷۴ دهانه طاقهای بلند و خوش تناسب بوده است و چهار سوق بلندی در میان آن واقع گردیده بازار های فرعی شرقی و غربی آنرا قطع مینماید. چند دهانه طاقها و تعدادی دکانهای بازار و کیل ضمن امتداد خیابان زند از میان رفته است.

۱۴ - مدرسه‌خان

از بازار و کیل که داخل بازار های قسمت قدیمی شهر شیراز شوند پس از گذشتن از بازار موسوم به اردو بازار و چند کوچه به بنای تاریخی وسیع دیگری میرسند که مدرسه‌خان نام دارد. از طرف خیابان هم‌چون از مسجد و کیل بخیا بان لطفعلی‌خان زند بروند در کنار آن خیابان به بنای مزبور میرسند. این بنای تاریخی مدرسه‌ و وسیع دلبازی است که در دوران سلطنت شاه‌عبّاس کبیر بوسیله‌الله‌وردی‌خان والی فارس و فرزند و جانشین او امام‌قلی‌خان بنیاد گردیده مشتمل بر سردر بلند و پهن با مقرنسهای عالی و دهلیز ورودی با کاشیکاری معرق بسیار ریز و ظریف (ش ۱۱۹) و حجرات دو طبقه در چهار سمت و صحن وسیع و ایوانهای بلند است (ش ۱۲۰). بر اثر زلزله‌های مکرر و رطوبت و سستی خاک شیراز آسیب فراوان دیده تعمیر زیاد در آن صورت گرفته است. در کتیبه‌ دهلیز تاریخ اصلی بنا ۱۰۲۴ هجری و نام استاد سازنده بنا حسین شمّاعی و نام نوبسنده صیرفی ذکر شده است. مهمترین تعمیر آن در زمان ناصرالدین‌شاه در قسمت مقرنس کاری و تجدید کتیبه‌ سردر بعمل آمده بود که در سالهای اخیر هم بوسیله‌ فرهنگ فارس ضمن تعمیرات ضروری دیگر کاملاً مرمت گردید و از سال ۱۳۳۷ بعد نیز تعمیرات مفصل و فراوان توسط اداره باستان‌شناسی فارس در قسمتهای ویران این بنای عظیم بجدت کامل صورت میگردد. این اثر

تاریخی در ۱۵ دیماه ۱۳۱۰ ذیل شماره ۷۵ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است .

۱۵ - مسجد نو

از خیابان لطف‌علیخان زند خیابان احمدی منشعب گشته بطرف جنوب میرود و پس از مسافتی مختصر به میدانی میرسد که يك سوی آن مسجد نووسوی دیگر بقعه شاه چراغ واقعست . مسجد نوبنای بسیار وسیعی است که دارای صحنی بدرازای شرقی غربی ۲۰۰ متر و پهنای شمالی جنوبی ۱۰۰ متر میباشد. يك ردیف درختان چنار کهن در جهت طول و در میان صحن بهترین امتیاز آن بشمار میرود. در وسط جبهه جنوبی صحن ایوان بلندی است که شبستان مسجد باستونهای سنگی و محراب در پشت آن قرار دارد. در جبهه شمالی هم ایوانی قرینه ایوان جنوبی واقع است (ش ۱۲۱) آب خیرات معین‌الدین از نهر زیرزمینی کنار درختان چنار و سه حوض در طول مسجد میگذرد و به محلات شهر میرود. این مسجد را بنام مسجد اتابکی نیز میخوانند و از طرف اتابک سعدبن زنگی بین سالهای ۵۹۸ تا ۶۱۵ هجری بنیاد گردیده است و بنا بگفته صاحب شیراز نامه ابتدا اندرون اتابک بود و بشکرانه بهبودی دختر منحصر بفردش آنرا به مسجد تبدیل نمود و بر اثر زلزله‌های متعدد مانند سایر ابنیه شیراز ویرانی فراوانی یافته تعمیرات مکرری در آن انجام گرفته است . یکبار در سال ۹۹۵ هجری خواجه سعدالدین شیرازی ملقب به شاه نواز خان آنرا تعمیر کرده بعداً هم در زمان شاه سلطان حسین صفوی تعمیر مفصلی در آن نموده‌اند. صادق خان زند در ۱۱۸۳ و حاجی میرزا علی اکبر خان قوام‌الملک و فرزندش فتحعلیخان از ۱۲۷۱ تا ۱۳۰۱ آنرا تعمیر کرده‌اند و برای آخرین بار بهمت حاج باقر بهبهانی بوسیله مرحوم معین‌الشریعه واعظ اصطهباناتی تعمیر شده است که اشعار سردر نوساز آن نیز مربوط بهمین تعمیر میباشد. بنای مسجد نو در ۱۵ دیماه ۱۳۱۰ ذیل شماره ۷۳ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است .

خانه شیخ سعدی

شرح زیر در شماره دوم مجله ایران آباد (اردیبهشت ۱۳۳۹ - صفحه ۳۲)
ضمن مقاله‌ای بنحماه آقای محمدعلی معیری در موضوع خانه شیخ سعدی مرقوم
رفته است که مناسب میدانم عیناً آنرا نقل نمایم :

«... در کوچه پشت مسجدنو خانه كوچك قدیمی واقع است كه به «خانه
سعدی» مشهور میباشد. این خانه باتمام كوچکی، حال و گيرائی بخصوصی دارد و
در طبقه فوقانی دارای ایوانی باستونهای ظریف چوبی و آلت کاری است كه خالی از
روح شاعرانه نیست. در وسط حیاط كم وسعت خانه دوتنه درخت كهنسال برهم
پیچیده و يك جفت كبوتر چاهی كه گوئی خوی صحرائی را از یاد برده اند بر
شاخسار آن مأوا گزیده و با ناله‌های عاشقانه خود بنخانه خموش روحی مرموز
میبخشند.»

نویسنده محترم مقاله پس از ذكر مطلب بالا ضمن اشاره باینكه انتساب خانه
مزبور به مسكن سعدی مدرك روشنی ندارد قرائنی مبنی بر احتمال بیشتر صحت این
انتساب مذکور میدارند و از حجره منسوب به شیخ اجل در مسجدنو نیز یاد مینمایند.
در كتاب راهنمای آثار تاریخی شیراز تألیف آقای دكتر بهمن کریمی (صفحه ۶۰)
نیز نقل گردیده است كه میگویند از قرار مذکور یکی از گوشوارهای مجاور ایوان
بزرگ جنوبی مسجد نو منزل شیخ سعدی بوده است.

۱۶ - شاه چراغ

مهمترین زیارتگاه شهر شیراز بقعه میر سید احمد فرزند امام هفتم (ع) معروف
به شاه چراغ است كه تزدیک مسجدنو واقع میباشد. حضرت میر سید احمد (ع) در
آغاز قرن سوم هجری بشیراز آمد و همانجا وفات یافت. در زمان اتابك ابوبكر
سعدبن زنگی امیر مقرب الدین مسعود بدرالدین وزیر این شهر یاربقه و گنبدی بر
مراروی ساخت و اتابك نیز رواقی بر آن افزود و سپس ملكه قاش خاتون مادر
سناه ابواسحق انجودر سالهای ۷۴۵ تا ۷۵۰ هجری تعمیرات اساسی در آن انجام داد و بقعه

و بارگاه و مدرسه عالی و مدفنی برای خود در جنوب آن ساخت و سی جزو قرآن نفیس منحصر بفرد با خطوط ثلاث طلائی و تذهیب عالی رقم خطاط معروف آنعهد یحیی جمالی صوفی مورخ به ۷۴۵ و ۷۴۶ را بر آن وقف نمود. از ابنیه تاش خاتون چیزی باقی نیست لکن قرآنها محفوظ مانده در موزه پارس نگاهداری میشود. در زمان سلطنت شاه اسمعیل اول بسال ۹۱۲ متولی بقعه که نامش میرزا حبیب الله شریفی بود تعمیرات اساسی در این بنا انجام داد و در ۹۹۷ بر اثر زلزله نیمی از بنا منهدم گشت و تعمیر مجدد یافت و در قرن سیزدهم هجری چند بار خراب شد و مجدداً تعمیر و ساختمان گردید و فتحعلیشاه قاجار در ۱۲۴۳ ضریحی بر آن وقف نمود. بر اثر زلزله سال ۱۲۶۹ باز خرابیهائی به بقعه وارد آمد و مرحوم محمد ناصر ظهیرالدوله آنرا تعمیر کرد. این بیت را در باره گنبد شاه چراغ قبل از خرابیها و تجدید ساختمان آن نقل مینمایند:

نور میبارد از این گنبد هفتاد و دو ترک
از در مسجد نوتا به در شاه چراغ
آخرین بار مرحوم نصیر الملک گنبد آنرا تعمیر نمود و لکن بعثت شکافهای متعددی در سال ۱۳۳۷ شمسی گنبد را برجیده بجای آن با آهن و مصالح ساختمانی مناسب گنبد سبکتر قابل دوامی بهمان طرح و بهزنده مردم شیراز ساخته اند. بنای کنونی مشتمل بر ایوان اصلی در مشرق (ش ۱۲۲) و حرم وسیع و شاه نشینهای از چهار جانب و مسجدی در جانب مغرب حرم و اطاقها و مقبره های متعدد متصل به بقعه است (ش ۱۲۳) آئینه کاری و نوشته های گهری و تزئینات و درهای نقره و رواق و حرم وسیع این بقعه بسیار جالب توجه بوده مرقد مطهر در شاه نشین بین محوطه زیر گنبد و مسجد بالای سر امامزاده قرار دارد و این سبک مرقد که در وسط محوطه زیر گنبد نباشد در زیارتگاههای معروف دیگر شیراز نیز معمول بوده است و از اختصاصات قابل توجه زیارتگاههای شهر شیراز بشمار میرود. دو مناره کوتاه در دو انتهای ایوان زینت بخش بقعه بوده صحن وسیع از سه جانب آنرا احاطه نموده است. بقعه شاه چراغ در تاریخ ۲۰ بهمن ۱۳۱۸ ذیل شماره ۳۶۳ در فهرست آثار تاریخی ثبت رسیده است.

۱۷ - بقعه سید میر محمد

از جانب شرقی صحن شاه چراغ معبر آباد و کوتاهی بصحن زیارتگاه دیگری

میرود که بنام سید میر محمد خوانده میشود و صاحب مرقد را برادر سید میر احمد (شاه چراغ) میشناسند. مدخل این بقعه از سمت جنوب مزبّن بکاشیکاری است (ش ۱۲۴) و درون بقعه مشتمل بر حرم ساده و وسیعی میباشد که مرقد مطهر در شاه نشین شمالی آن قرار دارد (ش ۱۲۵) و مسجدی بی پیرایه قرینه حرم در سوی دیگر مرقد واقعست. ضریح آن خاتماکاریهای زیبای عهد زندیه را در بر دارد و پشت ضریح مرقد منسوب به امامزاده ابراهیم از اولاد امام هفتم (ع) واقع گردیده هر دو ضریح بیکدیگر متصل میباشد. گنبد کاشی به سبک گنبد های دیگری که در عهد قاجار به بر بقاع متبرک شیراز ساخته اند دارای بدنه باریک و برآمدگی زیاد در قسمت پائین گنبد است (ش ۱۲۴) بنای اصلی از آثار قرن دهم هجری بنظر میرسد که در دوران زندیه و قاجار به هم در تزیین و تعمیر آن کوشیده اند.

۱۸ - مسجد جامع عتیق

چون از صحن بقعه سید میر محمد بجانب مشرق بیرون شوند در انتهای بازار قدیمی شیراز معروف بی بازار حاجی سردر میآورند. باطنی مسافت مختصری بازار خاتمه یافته بمسجد جامع شیراز میرسند. مسجد مزبور کهن ترین بناهای شیراز است و بنا بگفته اغلب مورخین موقعی که عمر ولیث صفاری در سال ۲۸۱ هـ (۸۹۴ مسیحی) مشغول آماده کردن لشکریان خود جهت جنگ با خلیفه بوده دست بکار ساختن مسجد جامع گردیده است. از آن پس مانند تمام ابنیه قدیمی شیراز بر اثر زلزله و سوانح دیگر ویرانی یافته دستخوش تغییر و تبدیل زیاد گردیده است. در حال حاضر وضع کلی مسجد جامع بدینقرار است که سردر اصلی و بزرگتر آن از جانب شمال قرار دارد و کتیبه این سردر حکایت از تجدید ساختمان مسجد در زمان شاه عباس کبیر بهزینمه امامقلیخان والی فارس توسط امین الملک بسال ۱۰۳۱ مینماید. چون داخل مسجد شوند قسمت قدیمی مهمتری که بنظر میرسد بنای خداخانه یا بیت المصحف است که در وسط صحن مسجد قرار دارد و آنرا فرمان شاه ابوسعحق انجو ساخته اند (ش ۱۲۶) کتیبه معرق منحصر بفردی بر بالای خداخانه دیده میشود که از

تخته‌سنگ‌های منظم‌تر کیب یافته خطوط کتیبه را در سنگ بطور برجسته تراشیده باقی‌سنگ را کمی گود نموده اند و بوسیله کاشیهای معرق قسمتهای گود را پر کرده‌اند و اینگونه هنر نمائی در بناهای دیگر ایران سراغ نمی‌رود. کتیبه مزبور بخط یحیی الجمالی الصوفی خوشنویس معروف زمان شاه ابواسحق و مورخ به ۷۵۲ هجری بوده مشتمل بر خطبه است که نام‌شخص ابو اسحق و جمالاتی در شأن قرآن کریم را در آن ذکر کرده‌اند. بنای خداخانه هم مانند سایر قسمتهای مسجد جامع خراب شده و قسمتهائی از آن باقی بود. از سال ۱۳۱۴ شمسی بر اثر علاقه شادروان سرلشکر ریاضی رئیس فرهنگ فارس مرمت آن آغاز گردید و استاد عزیز صرافت معمار لایق شیرازی در تجدید ساختمان و درک نکات فنی معماری اصلی آن مهارت فراوان بخرج داد و کتیبه سابق الذکر نیز بوسیله دانشمند محترم آقای واجد معلوم و تکمیل گردید و در چند سال اخیر با جدیت مخصوص آقای پیرزاده متصدی سابق امور ابنیه تاریخی شیراز متدرجاً با کمال دقت و استادی تعمیرات آن ادامه داشت و اکنون نیز اداره باستان شناسی فارس تعمیرات آنرا انجام میدهد و اخیراً هم کتابخانه جدید مسجد جامع را بنحو نیکوئی در آن دایر نموده‌اند.

علاوه بر قسمت خداخانه شبستان جنوبی مسجد هم از آثار قدیمی است و قسمتی که پایه‌ها و طاقهای سنگی آن موجود میباشد کم و بیش از قدیمیترین آثار این مسجد بر جای مانده وضع اولیه آنرا تا حد زیادی معلوم مینماید. ایوان شرقی مسجد در ۱۰۳۴ هجری یعنی زمان شاه عباس کبیر ساخته شده و مانند سایر جوانب مسجد بعداً منهدم گردیده بود و اخیراً آنرا مجدداً ساخته‌اند. در قسمتهای دیگر مسجد نیز تاریخهای مختلف عهد صفویه موجود است که از تعمیرات فراوان بنا در آن عهد حکایت میکند.

ضمن تعمیراتی که بهمت مردم شیراز از سال ۱۳۲۱ شمسی بپس در این مسجد انجام گرفت ویرانه‌های باقیمانده مسجد قدیمی را در بسیاری قسمتها برخلاف مصلحت چنین اثر باستانی از میان بردند و قسمتهای زیادی از آنرا بصورت نوساز در آوردند.

از سردرهای شرقی و غربی مسجد بطرف محلات قدیمی شیراز میروند و در سردر نزدیک گوشه جنوب غربی مسجد نمونه عالی نوعی تزیینات طاق معروف به یزدی بندی با کتیبه کاشی معرق زیبایی دیده میشود که اصل آن مربوط بدوران صفویه بوده چندسال پیش از طرف فرهنگ فارس بنحوشایسته تعمیر گردیده است. در مجاورت سردر شمالی مسجد و جلوخان آنجا مسجد قدیمی دیگری بنام مسجد طبالیان وجود دارد که از نظر معماری و هنری مهم بنظر نمیرسد.

۱۹ - آستانه سید علاءالدین

زیارتگاه مهم دیگر شهر تاریخی شیراز بقعه سید علاءالدین است که از مسجد جامع با بیمودن چند کوچه و بیچ و خمهای مختلف (رو به جنوب و مشرق) به آن میرسند و از خیابان دور شهر نزدیک دروازه قصابخانه که گوشه جنوب شرقی شیراز باشد آسانتر میتوان بدانجا رفت. این بقعه مدفن سید علاءالدین است که او را هم از فرزندان امام هفتم (ع) و برادر دیگر سید میر احمد (شاه چراغ) شناخته اند. بنای مرتفعی با گنبد بلندی بر فراز آن بصورتی منفرد جلب نظر مینماید (ش ۱۲۷) مدخل اصلی آن از جانب جنوب است که بوسیله صحن کوچکی با خارج مربوط میگردد. در جانب غرب آن محوطه نسبتاً وسیعی است که قبرستان قدیمی بوده اکنون صحن غربی بقعه بشمار میرود. درون بقعه مشتمل بر حرم بلند آئینه کاری در زیر گنبد است که مرقد مطهر مانند زیارتگاههای دیگر شیراز در شاه نشین کنار آن (بر جانب شمال) قرار دارد و مسجد قرینه حرم در پشت صریح واقعست.

بنای اصلی بقعه بوسیله قتلغ خان که ظاهر آدر عهد مغول و تیموری یعنی او آخر قرن هشتم یا اوائل قرن نهم والی شیراز بوده و بوستانی در محل فعلی بقعه داشته، بر اثر ظاهر گشتن مزار متبرک ساخته شده است. کتیبه بالای حرم مورخ بد ۹۴۳ هجری بخط ثلث بوده نام نویسنده آن سیاوش است و شعری هم بر بالای در حرم بشرح زیر خوانده میشود:

این بنا کز دولت سلطان خلیل آمد بدید سال تاریخس بجو از (خبر باقی) والسلام

از کلمه خیر رقم ۸۱۰ و از کلمه باقی رقم ۱۱۳ بر میآید و بدینقرار ساختمان

بقعه کنونی در سال ۹۲۳ صورت گرفته است .

سلطان خلیا، مذکور در شعر فوق خلیل سلطان ذوالقدر است که در دوران سلطنت شاه اسمعیل اول صفوی مدت پانزده سال از ۹۱۱ تا ۹۲۶ بر فارس حکومت داشت و بر طبق آنچه در فارس نامه ناصری (۱) مرقوم رفته است بعلت تقصیری که در جنگ چالدران از او سرزده بود در سال ۹۲۶ بفرمان شاه اسمعیل بقتل رسید. سال تاریخ ۹۴۳ مذکور در پایان کتیبه بالای حرم (در زیر گنبد) میرساند که در زمان شاه طهماسب اول هم کارهای تکمیلی بقعه مزبور انجام پذیرفته است. بر اثر سستی زمین بقعه و زلزله‌های شیراز خرابی زیاد باین بنا وارد آمده گنبد آن که آخرین بار بوسیله مرحوم میرزا ابوالحسن مشیرالملک تجدید شده بود از یکطرف فرو مینشست و رو بانهدام میرفت و باوجود تعمیرات و محکم کاریهای زیادی که بوسیله مرحوم سرلشکر ریاضی رئیس فرهنگ سابق فارس و پس از آن بعمل آمد خطر انهدام روز افزون بود تا اینکه در سال ۱۳۲۹ گنبد آن از طرف اداره فرهنگ فارس برداشته شد و گنبد سبکی با استخوان بندی آهنین (از محل درآمدهای آستانه) تهیه و در سال ۱۳۳۱ نصب گردید و بوسیله آجروکاشی در ظرف چند سال بوضع و هیئت اولیه تجدید گشت . بقعه سید علاءالدین در تاریخ ۲۹ آذرماه ۱۳۱۶ ذیل شماره ۳۰۷ در فهرست آثار تاریخی ایران ثبت رسیده است .

۴۰ - آبش خاتون یا خاتون قیامت

در کنار شهر شیراز مجاور محل معروف به دروازه قصابخانه قسمتی از بنای نیمه ویران بنام آبش خاتون موجود است که روزگاری بنای بلند و مجللی بوده بر اثر عدم استحکام بنا و بکاربردن چوبهای زیاد در آن و زلزله‌های متعدد شیراز منهدم گردیده باقیمانده آنهم در شرف فرو ریختن بود و چند سال قبل بوسیله اداره فرهنگ تا حد مناسب تعمیر و مستحکم گشت و بعضی قسمتها که باعث انهدام بیشتر آثار موجود میگرددند از بالای دیوارها برداشته شد. در باره این بنا مطالب مختلف

(۱) تألیف حاج میرزا حسن خان فسائی چاپ تهران ۱۳۱۳ قمری صفحه ۹۸

نگاشته‌اند آنچه میتوان مقرون بصحت دانست اینست که ملکه آبش خاتون آخرین پادشاه اتابکان فارس همسر منکو تیمور قاآن پسر یازدهم هلاکو بود و ۲۲ سال پادشاهی کرد و زندگانی شاهانه خود را گاه در شیراز و گاه در تبریز میگذرانید و دختری بنام شاهزاده کردوچین از منکو تیمور قاآن پیدا کرد و پس از اینکه بسال ۶۸۵ یا ۶۸۷ هجری آبش خاتون در محله چرنداب تبریز در گذشت جسد او را برسم مغول در همان شهر بخاک سپردند و پس از چندی بدستور دخترش جسد را بشیراز آوردند و در مکان فعلی دفن نمودند و مقبره‌ای در آنجا بنا نهادند و باغ و متعلقات دیگری هم کرد آن ترتیب دادند که اکنون از کلیه آن آثار بنای نیمه‌ویران مختصر کنونی بجای مانده است. بنای فعلی مشتمل بر قسمتی از بنای آجری قدیمی بصورت مستطیل است که درون آن مقبره واقع شده شاه‌نشین‌های شمالی و شرقی و غربی تاحدی نمودار مانده سقف آن فرو ریخته است و دیوار آجری با ازاره سنگی و قسمتهایی از کتیبه معرق کاشیکاری که از آثار عهد صفوی در بنای مزبور میباشد در خارج آن باقی مانده است. (ش ۱۲۸) قسمتهایی از کاشیکاری ازاره داخل بنا هم در موزه پارس نگهداری میشود. خرابه‌های آبش خاتون در تاریخ ۱۵ دیماه ۱۳۱۰ ذیل شماره ۷۶ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

مقبره شاه داعی الی الله و بزرگان دیگر

علاوه بر زیارتگاههای مذکور در صفحات گذشته زیارتگاههای دیگری هم در شیراز هست که ابنیه آنها از لحاظ ارزش تاریخی و هنری چندان اهمیت ندارد و همچنین آرامگاههای متعدد بزرگان در داخل یا کنار شهر وجود دارد که یکی از مهمترین آنها مقبره سید نظام الدین محمود ملقب به شاه داعی الی الله از عرفا و حکمای معروف شیراز در قرن نهم (متوفی در ۸۷۰ هجری است) که در خارج قسمت جنوب شیراز کنار گورستان معروف دارالسلام (که عموماً بنام دارالسلام گفته میشود) واقع میباشد و بنائی از عهد کریمخان زند بر مزار او و فرزندش سید قاسم و نوه اش موجود بوده سنگ قبر بزرگ خوش طرحی نیز از همان زمان بر مزار او نهاده‌اند که کتیبه تاریخی

بدینقرار بر لوحه‌ای درپائین آن بخط ثلث برجسته مرقوم است .

«لقد اشرق وجه الارض بنور وجود قطب المحققين وسند الموحدين الداعي الى الله قدس الله سره نظاماً لقلب الارشاد نظام الدين محمود الحسيني يوم الخميس الثاني والعشرين من جمادى الاولى سنة سبعين وثمان مائه ٨٧٠» (١)

از سه سال پیش بهمت مردم نیکوکار شیراز شروع به ساختن تالار وسیعی در جلو مقبره شاه داعی الی الله کرده‌اند و انجمن آثار ملی نیز در این نیت خیر کمک شایان نموده است .

آرامگاه سیبویه در کوچه سنگ سیاه (نزدیک دروازه کازرن) و مقبره شیخ کبیر ابو عبدالله محمد بن خفیف از بزرگان قرن چهارم هجری در کوچه پشت دبیرستان شاهپور (مجاور بازار و کیل) و مزار شیخ ابو محمد روز بهان عارف معروف قرن ششم هجری در گذر درب شیخ نزدیک خیابان لطفعلیخان زند (قسمت محازی دیوانخانه قوام) (٢) و قبر شیخ ابوسعید ابن الهیثم در بقعه معروف به علمدار (در حوالی بین مسجد جمعه و محله لب آب) و گورستان یا خاکستان شیرویه در حول و حوش گود موتابها (که آقای رحمت الله ناتوان بازرس سابق اداره باستان شناسی فارس در سال ۱۳۳۷ محل آنرا کشف نمود و دو سنگ قبر تاریخی متعلق به شیخ عماد الدین محمود و حسین بوشگانی را در آنجا بدست آورد) و تکیه موسوم به سید میر آخور که مدفن مولانا شمس الدین محمد کیشی بوده است و بقعه امیر اصیل الدین عبدالله ابن علی علوی و پسرش امیر ناصر الدین (در کوچه لشگری نزدیک باغچه منصوره) و مقبره شیخ ابو ذرعه (کنار فلکه انتهای خیابان لطفعلیخان زند که آنرا فلکه شیخ ابو ذرعه نامیده اند) در شهر تاریخی شیراز

(١) کتیبه فوق را آقای علی اکبر بصیری رئیس کتابخانه ملی فارس با همکاری آقای علی سامی خوانده اند و در اختیار اینجانب گذارده شده است .

(٢) از طرف انجمن آثار ملی در سالهای اخیر نسبت به تعمیر آرامگاههای شیخ کبیر و شیخ روزبهان نیز بذل همت گردیده بوسیله اداره باستانشناسی فارس بنحو اساسی مرمت و تعمیر شده است . ضمناً علاقه مندان باطلاع بیشتر درباره دو آرامگاه اخیر الذکر میتوانند به کتاب شیراز تألیف آقای علی سامی چاپ شیراز ۱۳۳۷ شمسی صفحات ۱۸۷ تا ۱۹۴ که حاوی توضیحات کافی نسبت باین دو بنا و بزرگان نامبرده است مراجعه فرمایند .

وجود دارد (۱) و بطور اختصار همانطور که سراسر کوهستان شمال شیراز جایگاه عبادت و آرامگاه بزرگان دین بوده است در شهر شیراز هم از اینگونه مردان خدا بسیار میزیسته‌اند و بشرحی که شیخ سعدی علیه الرحمه فرموده است :

هزار پیروولی خفته‌اند در شیراز که کعبه بر سر ایشان همی کند پرواز
و طبعاً شرح اینگونه آثار دور از هدف این کتاب است لذا بیش از آنچه گذشت در این باره توضیحی نداده بذکر آثار تاریخی دیگر شیراز میپردازد :

۴۱ - کلیسای آرامنه

طبق نوشته آقای هایک عجمیان دانشمند و محقق عالیقدر ارمنی ایرانی سابقه اقامت آرامنه در شیراز حد اقل به قرن نهم هجری میرسد (۲) بنا بر این وجود کلیسای تاریخی در شیراز امری طبیعی بنظر میرسد .

در کوی معروف به « سرجوی ارمنیها » که بمسافت کمی از خیابان قانلی در کوچه‌های جانب شرقی خیابان مزبور واقعست کلیسائی بانقاشیهای اصیل عهد صفویه و سبک ساختمان شیوای آن دوران محفوظ میباشد (ش ۱۲۹ و ۱۳۰) و طبق آنچه در کتاب شیراز (۳) مرقوم رفته است در زمان شاه عباس دوم صفوی آنرا ساخته‌اند و بهر صورت از ابنیه تاریخی نفیس و جالب شیراز بشمار میرود . سقف نقاشی تالار اصلی کلیسا (ش ۱۳۱ تا ۱۳۴) و طاقچه بندی و مقرنس کاری‌های گچی در حاشیه وسط دیوار آن از آثار هنری دوران صفوی بوده سنگهای قبور شخصیت‌های مسیحی از جمله سنگ قبری بنام داوود ردل (۴) افسر انگلیسی فوج هندوستان اعزامی بمأموریت

(۱) اطلاعات راجع بمدفن چند نفر عرفای اخیر الذکرا از گزارشهای سال ۱۳۳۷ آقای رحمت‌الله ناتوان کارمند سابق اداره باستان شناسی فارس که توسط اداره مزبور به اداره کل باستان شناسی ارسال گشته استفاده شده است .

(۲) مقاله آرامنه در شیراز اثر هایک عجمیان - چاپ طهران ۱۹۵۸ میلادی .

(۳) تألیف آقای علی سامی - چاپ شیراز - بهمن ۱۳۳۷ .

(۴) D . Ruddel

ایران و متوفی^۱ در سال ۱۸۳۵ مسیحی بر دیوار های کلیسا نصب است . (۱)

۲۴ - ابنیه تاریخی مهمتر دوران قاجاریه

از دوران قاجاریه آثار قابل توجهی در شیراز هست که اجمالا بشرح زیر معرفی میشود :

دیوانخانه

حیات بزرگ و عمارت زیبای دیوانخانه قوام الملکی (ش ۱۳۶) در کنار خیابان لطفعلیخان زند واقع است کاشیکاری و آئینه کاریهای عالی زیبا دارد و تصویر محمدرضاخان قوام الملك سوم نیای جناب آقای ابراهیم قوام را بر مرمرهای زیبای بخاری دیواری شاه نشین ایوان بزرگ آن با کمال ظرافت حجاری نموده اند ، جبهه داخلی سردرودی صحن مزین به کاشیهائی دارای نقوش خدمتگزاران دوره زندیه شبیه تصاویر بالای سردر داخلی ارگ کریمخانی است . (ش ۱۳۷) عمارت دیوانخانه بوسیله جناب آقای ابراهیم قوام تعمیر گردیده و برای محل موزه و مرکز هنری شهرام در نظر گرفته شده قرار است در آنجا آثار هنری مناسب جمع آوری و برای عموم مورد استفاده شایسته واقع گردد .

در مجاورت دیوانخانه ، عمارت اندرونی قوام الملکی است که تالار آئینه آن با اطاقهای نقاشی و گچبری متعدد از بهترین نمونه های هنرهای ظریف عهد قاجاریه بشمار میرود ، تاریخ ۱۲۹۵ در یکی از اطاقهای شمالی گچبری شده و امضای

(۱) - کلیسای مهم دیگری در شیراز هست که بنای آن قدیمی بیست و لی تزیینات عهد قاجاریه با سلیقه فراوان در آن بکاررفته است و آقای شارب بانی و سر پرست کلیسای مزبور که عالم روحانی و باستان شناس عالیقدر انگلیسی هستند بر اثر علاقه با آثار هنری در تزیین نمازخانه این کلیسا از آثار هنری مختلف ایران کوشیده اند و تصویر کوچکی از نمازخانه مزبور در شکل ۱۳۵ نموده شده است .
ضمناً طبق آنچه در کتاب شیراز سابق الدکر (صفحات ۱۱۷ و ۱۱۸) مذکور است علاوه بر کلیساهای نامبرده « دو کلیسای دیگر در فارس موجود میباشد یکی کلیسای تجلیل مسیح در قلات (۳۴ کیلومتری مغرب شیراز) و دیگر کلیسای ظهور مسیح در بوشهر که نمونه خوبی از صنعت معماری ایران است ، تمام پنجره های آن کلیسا نیز دارای شیشه های الوان ایرانی که با دست کار گذارده شده است میباشد » .